

Gelembevîzâde Ahmed Tevfîk Efendi Ve "Hamîdet'ul-Usûl" Adlı Eserinin Tanıtımı Ve Tahlili | Merve Yüçetürk

İDE AKADEMİ DÖNEM ÖDEVİ 2020-2021

ÖZET

Gelembevîzâde Ahmed Tevfik Efendi kelâm ve tarih usulü alanlarında yazdığı eserlerle adından söz ettiren bir Osmanlı âlimidir. Kendisinin doğduğu tarih bilinmemekle beraber M. 1891/1892 yılında vefat etmiştir. Müellifin hayatı ile ilgili birincil kaynak bilgilere ancak Bursalı Mehmed Tahir'in " Osmanlı Müellifleri " ve Mehmed Süreyya'nın " Sicill-i Osmanî " eserlerinde ulaşabildik.

Gelembevîzâde'nin kelâm alanında " Nebze-i İlm-i Kelâm ", tarih usulü alanında ise " Hamîdet'ul-Usûl " adlı basılmış eserleri mevcuttur. " Nebze-i İlm-i Kelâm ", kelâm ilminden bir nebze demek iken; " Hamîdet'ul-Usûl ", yöntem övgüsü demektir.

Tarih usulü ile ilgili kitabı Türk düşünce tarihinde, tarih tenkidi ile ilgili kaleme alınmış ilk eserlerden biridir. Eserinde Gelembevîzâde Doğu ve Batı zihin dünyalarını sentezleyen bir yöntemi takip etmiştir. Başka bir ifadeyle müellif eserinde hadis usulünün yanı sıra arkeoloji ve nümizmatik gibi ilim dallarından da faydalanmıştır.

1. GELEMBEVÎZÂDE AHMED TEVFİK EFENDİ

Gelembevîzâde Ahmed Tevfik Efendi, meşhur âlim Gelembevîzâde İsmail Efendi'nin (M. 1730-1791) torunu ve Saîd Efendizâde Rifat Efendi'nin oğludur. Doğum tarihi bilinmemektedir. [1]

Müellif, Sultan Abdülmecid zamanında rûûs kalemine girmiş, Galata Mevleviyeti'nden sonra padişahın ser kâtibi olmuştur. Akabinde Anadolu Kazaskerliği pâyesini elde etmiştir. Gelembevîzâde bu pâyeye haiz olduğu halde ruhsat-ı seniyye ile cübbe ve sark takma zorunluluğu kendisinden kalkmıştır. Sultan'a oldukça bağlı olmasına rağmen onu eleştirmekten de çekinmemiştir. Çocuğu yoktur. Genellikle gündüzlerini sarayda, gecelerini ise İstinye'deki yalısında geçirmiştir. Namık Kemal ile yakın arkadaşlardır. Görevi başındayken geçirdiği bir kalp krizi sebebiyle 1309/1891-192 yılında vefat etmiştir. İstanbul'da Yahya Efendi türbesine defnedilmiştir. [2]

Gelembevîzâde, Mehmed Süreyya'nın naklettiğine göre Arapça ve Farsça dillerine hâkimdir. Ancak müellifin hâkim olduğu diller bunlarla sınırlı kalmamaktadır. Çünkü kendisi " Hamîdet'ul-Usûl " adlı eserinde Yunan, Arap ve Frenk tarih yazıcılığı ile ilgili bilgileri bu milletlerin dillerine hâkim olduğu için verebildiğini, Çin, Hint ve Horosan bölgelerinin dillerini bilemediği için buralardaki tarih yazıcılığı faaliyetlerine değinemediğini belirtmiştir. [3] Buradan anlıyoruz ki Gelembevîzâde Doğu ilimlerinden Arapça ve Farsça 'ya; Batı ilimlerinden ise Yunanca ve İngilizce 'ye hâkimdir.

Gelembevîzâde'nin basılmış iki eseri vardır. Bunlardan kelâm ilmi ile alakalı olan eseri " Nebze-i İlm-i Kelâm (kelâm ilminden bir nebze) " [4] , tarih usulü ile ilgili eseri " Hamîdet'ul-Usûl (yöntem övgüsü) " dır. Ayrıca Yıldız Kütüphanesi'nde " Hamîdü'l-Eser fî's-Siyer " adında bir eseri vardır. Bu eser Gelembevîzâde'nin " Târîh-i Ebî el-Fidâ " dan seçtiği bölümlerden müteşekkildir. Basılmamıştır. İlave olarak Gelembevîzâde, ulemâ sınıfından olan Hasbî Efendi ile birlikte " Tehâfütü'l- Felâsife " yı tercüme etmiştir . [5]

Zeki Velidi Togan, " Tarihte Usûl " adlı eserinde ilk tarih tenkit fikirlerinin yayılmasını, meşrutiyet hareketleri ile irtibatlı olarak iki âlim ile ilişkilendirmiştir. Bunlardan biri Gelembevîzâde Ahmed Tevfik'tir. [6] Remzi Demir'e göre ise " Hamîdet'ul-Usûl " bilim felsefesinin Türkiye'ye girdiğini gösteren ikinci eserdir. [7]

Gelembevîzâde'nin çalışmamızın ana fikri olan eseri ile ilgili Prof. Dr. Mustafa Fayda'nın danışmanlığında Ayşe Gül Vona, " İslâm Dünyasında Tarih Metodu Çalışmalarına Bir Örnek: Hamîdetu'l-usûl " adında bir yüksek lisans tezi kaleme almıştır. [8]

Görüldüğü üzere müellifin iş hayatı ve eserleri dışında günümüze ayrıntılı bilgi ulaşmamıştır. İlim ehli bir sülâleden geliyor olması kendisinin de ilme duyduğu merakı anlaşılır kılmaktadır. Şimdi müellifin tarih usulü alanında yazmış olduğu eserin tanıtımı ve tahliline geçelim.

2. " HAMÎDET'UL-USÛL " ADLI ESERİN TANITIMI ve TAHLİLİ

Gelebevîzâde'nin " Hamîdet'ul-USûl " adlı eserini telif etme sebebi, tarihin toplumsal hafızayı bir sonraki nesle nakletmesi gibi bir faydası olduğunu göz önünde bulundurarak bu nakledilen tarihin, sıhhatinin nasıl ölçüleceğini tespit etmektir. [9]

Eser giriş, iki bölüm ve sonuç kısmından müteşekkildir. Birinci bölümde müellif; delil, müstedil, müstedil bih ve müstedil aleyhi kavramlarını açıklamaktadır. İkinci bölümde ise hüküm, hâkim, mahkûm bih ve mahkûm aleyhi kavramları incelenmektedir. Gelebevîzâde'nin bu başlıkları nasıl ele aldığına değindikten sonra eser ile ilgili değerlendirme yapacağız.

Gelebevîzâde giriş kısmında, tarih ilminin zaruri bir ilim olduğunu [10] zira bir insanın tek başına hayatını idame ettirmesinin mümkün olmadığını belirtir. [11] Müellif tarihi, olayların kayıt altına alınması; tarih usulünü ise meselelerin sıhhatini tayin eden bir ilim dalı olarak tanımlar. [12] Nitekim kendisi, usul-i tarih olarak zikrettiği tarih metodolojisini öğrenmenin zaruri olduğunu düşünmektedir. [13]

Şunun da belirtilmesi gerekir ki müellif, tarih ilmini, fen ilimlerinin bir dalı olarak kabul eder. Çünkü tarihin diğer fen ilimleri gibi neden ve sonuçlar ile şekillendiğini ifade etmektedir. [14]

Birinci bölümde yazar ilk olarak delilden bahsetmektedir. Delilin zabtı, tarihçinin birinci ağız olarak naklettiği hadisedir. Delilin zabtında güvenilirlik haberi nakleden kişinin güvenilirliği ile ölçülür. [15] Müellif, haberin sıhhatinin bu haberi dinleyen kişinin haberi ne kadar doğru anladığı ile alakalı olduğundan bahseder. Dinleyen kişinin doğru veya yanlış anlaması ise anladığını kaleme alması yada anlatması ile anlaşılabilir. [16]

Bu bölümde ele alınan konulardan ikincisi müstedildir. Müstedil, haberi nakleden ravi/ tarihçi demektir. Gelebevîzâde, tarihi olaylar mevzu bahis olduğunda bu olayların delillendirilmesi için tarihe müracaat edileceğinden, müstedilin tarih olduğunu belirtmiştir. [17]

Birinci bölümün üçüncü başlığı müstedil bih'dir. Bu kavram asıl haberi zikreden veya ispat eden kuvvet için kullanılmaktadır. Yazara göre bu kuvvet; haber, eser, yolculuk veya şiir olabilir. [18]

Asıl haberi ispat etmek için kullanılan kuvvet haber ise bu haber ikiye ayrılır. Birincisine mütevatir haber ikincisine ahad haber denir. Mütevatir haber, bir kavmin hadisenin gerçekleştiği veya gerçekleşmediği hususunda ittifak ettikleri şeydir. Mütevatir haber, ilmi açıdan bir kesinlik ifade eder. İki şartı vardır. Bunlardan birincisi haberi nakleden kişinin yalan söylememiş olmasıdır. İkinci şart ise nakledilen haberde akli bir imkansızlığın olmaması gerekmektedir. Müellife göre bu şartlar sağlanmıyor ise bir şeyi bütün alem haber verse dahi fen ilimlerine göre bir kesinlik ifade etmez. [19]

Gelebevîzâde, müstedil bih olarak haber tercih edildiğinde ilk olarak haberin senedine akabinde müstenide; şiir tercih edildiğinde şiirin fesahatine akabinde şairin şöhretine; yolculuk tercih edildiğinde gidilen şehre akabinde o şehirdeki tedvin hareketine; eser tercih edildiğinde ise eserdeki delillerin dereceleri ve mertebelerinin açıklanmasına dikkat edilmesi gerektiğinden bahseder. Burada maksat, asıl müstedili/ tarihçiyi/ raviyi delile götüren metodu belirlemektir. [20]

Gelebevîzâde bu bölümde " Eser-i Kadîm Yani Antika " alt başlığı ile Arkeolojinin önemine de değinmiştir. [21] İlâveten müellif, Mısır Hiyeroglifleri'nin anlaşıldığına da inanmamaktadır. [22]

Dördüncü başlık ise müstedil aleyhi'dir. Müstedil aleyhi, hadisenin kendisidir. Bir olayın müstedil aleyhi olabilmesi için o olayın gerçekleşmesi şarttır. Müstedil aleyhi zati ve manevi olarak ikiye ayrılır. Zati olmasından kasıt, yapılan veya yıkılan bir şeyle; manevi olmasından kastedilen ise cahillik veya ilim ile alakalı olmasıdır.

[23]

Bu bölümde yazar müstedil aleyhinin/hadisenin, kendisinin mümkün olması veya imkansızlığı [24] , hadiseyi nakleden kişilerin edip veya şair olması halinde hadiseye duyguların duhul etmesi [25] , hadiseleri nakleden metinlerde hurufat ve batıl olan şeylerin yayılmasının olumsuz etkileri yanı sıra doğru ilmin yayılmasının zaruriliği [26] , bir olay gerçekleştiği zaman o olayı meydana çıkaran sebep ve sonuçların neler olduğu [27] , nakledilen habere ekleme yapma veya haberden bazı meseleleri çıkarmak [28] , tarihte tahrifin sebepleri, sonuçları ve tahrifin önüne geçmenin yolları [29] gibi konulara değinmektedir.

Müellif ikinci bölüme hüküm kavramı ile başlar. Hükümün manasının, haberi doğrulayan ve tespit eden bir kuvvet olduğunu ve bu kuvvetin de tarih usulü olduğunu ifade eder. Bir hadisenin sübutu/sabitliği/gerçekliği iki şekilde delillendirilir. Biri teslim diğeri bahistir. Meselenin teslim yöntemiyle delillendirilmesi ilahiyata hastır. [30] Meselenin bahis yöntemiyle ele alınması ise ancak insanoğlunun yapabileceği bir durumdur. [31]

Bu bölümde ele alınan başlıklardan ikincisi hâkimdir. Hâkim, haberi faydalı ve doğru olan usûldir. Usûlî, fikirleri doğru ve ilmi tercih edilen ashaptan ise ifade ve haberi doğrulama yetkisi olur. Usûlînin doğrulamasına olan güven ancak tarih fennine olan yeteneği ile alakalıdır. Tarih yeteneği ise tarihçinin maksatlarındaki eksiklikleri ve haberi tecrübe eden kaynakları bilmektir. [32]

Bu bölümde ele alınan üçüncü başlık mahkûm bih'dir. Mahkûm bih, manayı/haberi isbat eden bir kuvvet olup, hüküm olarak anlaşılır. Şartı sübutun/sabitliliğin gerçekleşmesidir. Dört şekilde olur. Bunlar; temsil, ittiba, kıyas ve icma'dır. [33]

Müellif bu bölümde Kehf suresinin 86. Ayetinde geçen Zü'l-Karney'nin kim olduğu yönündeki fikirleri incelemektedir. Zü'l-Karney'nin Himyerli Sa'b veya Makedonyalı İskender olduğu yönündeki iddiaları aktarmaktadır. Makedonyalı İskender'in Zü'l-Karney'nin olduğu iddiası, Makedonyalı İskender'in resimlerinde ve sikkelerinde görülen iki boynuzlu şapkanın taşıyıcısı olmasından kaynaklanmaktadır. Bu fikre Aristo'nun da katıldığını belirtmiştir. Müellifin ulaştığı kesin kanaat ise Zü'l-Karney'nin Himyerli Sa'b olmadığı yönündedir. Bu kanaate varmasının sebebi Himyerililerin bu kralının Arabistan dışına çıkmamış olmasıdır. [34]

İkinci bölümün dördüncü başlığı mahkûm aleyhidir. Mahkûm aleyhi, hüküm verilen haberdir. Şartı, gerçekleşmiş olmasıdır. Bilinen bir şahıs ile alakalı ise şahsi, böyle değil ise gayr-i şahsidir. Doğal veya adetten hasıl olur ise lüzumî ve böyle olmaz ise arazidir. [35]

Müellif sonuç kısmında tahbir yöntemlerinden bahseder. Tahbir, hadiseyi faydalı açılardan ele almaktır. Hadiseyi bu açıdan zikretmek, terkip ve tertibe bağlıdır. Terkip iki şeyle ilişkilidir. Bunlar ülkelerin vasfı veya haberi nakleden kişidir. Tertib ise ya coğrafya yahut tarihte olur. Coğrafi tertib genellikle bölgelerin tertibi şeklinde olmaktadır. Alimler dünyayı yedi bölgeye (Hint, Arabistan, Çin, İran, Afrika, Türk ve Rum) ve beş kıtaya taksim etmişlerdir. [36] Tarihi tertip ise dörde ayrılır. Bu tertip ya seneler ya olaylar ya devletler merkeze alınarak yapılır. Ancak tarihçilerin çoğu dünya tarihini mütekaddim, mütavassıt ve müteahhir olarak taksim etmişlerdir. İslam tarihçileri ve düşünürleri, Hz. Adem'den Hz. Musa'ya kadar olan dönemi Asr-ı Evvel; Hz. Musa'dan Hicret'e kadar olan döneme Asr-ı Sani ve daha sonrasına Asr-ı Salis ismini vermişlerdir. [37]

Görüldüğü üzere eserin genelinde müellif, her bölümde ele alacağı kavram bazında bir değerlendirme yapmıştır. Başka bir ifadeyle bölümlerin alt başlıklarında zikrettiği kavramın şartları, rükünleri varsa onları ele alıp örneklerle bölümü bitirmiştir. Eserin tanıtımını böylelikle bitirmiş oluyoruz. Şimdi eserin değerlendirilmesine geçelim.

"Hamîdet'ul-Usûl" eserinin dili Osmanlıcadır. Sade bir üslup ile kaleme alınmıştır. Ancak hadis ve Batı ilmine ait kavram ve kelimelerin kullanılması sebebiyle anlaşılması için özel bir çaba gerekmektedir. Eserde kullanılan ayetler, sure adları ve ayet numaraları ile beraber verilmemiş yalnız lafız olarak nakledilmiştir.

Zikredilen eser kaleme alınırken kullanılan kaynaklar bilinmemektedir. Müellif Arap, Türk ve yabancı kaynaklardan beslenerek eseri yazdığını söylemiş olsa da bu kaynakların neler olduğunu belirtmemiştir. [38]

Müellif, " Hamîdet'ul-Usûl" de Yunan, Arap ve Frenk milletlerine mensup pek çok tarihçiyi ele almıştır. Yunanlı tarihçilerden Ferkid, Hilanikos, Heredot, Thukididis, Agranifon, Polibios'a [39] ; Romalı tarihçilerden Cato, Pictor, Piso, Sallustius, Livius, Tacitus'a; Avrupalı (Frenk) tarihçilerden Froissart, Bossuet, Voltaire, Gibbon, Montesquieu, Cantieu, Segur'a [40] ; Arap tarihçilerden Muhammed b. İshak, Vâkıdî, Taberî, Mes'udî, İbnü'l-Esîr, Ebû'l-Fidâ, İbn Hallikân'a; Acem tarihçilerden İbn Haldûn'a değinmiştir. [41] Bu durum müellifin tarih ilmine olan vukûfiyetini göstermektedir.

Gelembevîzâde, yaşadığı dönemde tarih usulüyle ilgilenen ilk âlimlerden biridir. Eserinde Doğu ve Batı ilimlerini tarih usulü açısından sentezini yapmıştır. Tarih usulünü inşa ederken hem hadis ilminin usul yöntemlerinden hem de arkeoloji ve nümizmatik gibi modern Batı ilim dallarından faydalanmıştır. Müellifin hadis usulü temeli üzerine tarih usulünü inşa etmesi, İslami kaidelerin kendisi üzerindeki etkisini göstermektedir. Son olarak şunu belirtelim ki müellif tarihin bir fen ilmi olduğunu iddia etmektedir. Çünkü ona göre neden sonuç ilişkisi diğer fen ilimlerinde olduğu gibi tarih ilminde de zorunludur.

KAYNAKÇA

Bursalı Mehmed Tahir, Osmanlı Müellifleri , Haz. Mustafa Tatcı- Cemal Kurnaz, Bizim Büro Basımevi, cilt: 3, Ankara 2009.

Gelembevîzâde Ahmed Tevfik, Hamîdet'ul-Usûl , Cevaîb Matba'ası, İstanbul 1295.

Gelembevîzâde Ahmed Tevfik, Nebze-i İlm-i Kelam , Basımevi yok, İstanbul 1296.

Demir, Remzi, " Gelembevîzâde Ahmed Tevfik Efendi ve Hamîdet'ul-Usûl Adlı Risalesi ", Dört Öge, <https://dergipark.org.tr/tr/pub/dortoge/issue/59544/834833> ,

Mehmed Süreyya, Sicilli-i Osmanî , Haz. Nuri Akbayan, Eski Yazıdan Aktaran: Seyit Ali Kahraman, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, cilt: 5, İstanbul 1996.

Togan, Zeki Velidi, Tarihte Usûl , Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul 1969.

Vona, Ayşe Gül, " İslâm Dünyasında Tarih Metodu Çalışmalarına Bir Örnek: Hamîdetu'l-Usûl", Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi (Erişime Kapalı), İstanbul 2004.

[1] Mehmed Süreyya, Sicilli-i Osmanî , Haz. Nuri Akbayan, Eski Yazıdan Aktaran: Seyit Ali Kahraman, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1996, cilt: 5, s. 1628-1629; Remzi Demir, " Gelembevîzâde Ahmed Tevfik Efendi ve Hamîdet'ul-Usûl Adlı Risalesi" , Dört Öge, <https://dergipark.org.tr/tr/pub/dortoge/issue/59544/834833> , s. 131- 132.

[2] Mehmed Süreyya, s. 1628-1629, Demir, s. 131-132.

[3] Gelembevîzâde Ahmed Tevfik, Hamîdet'ul-Usûl , Cevaîb Matba'ası, İstanbul 1295, s. 6.

[4] Gelembevîzâde Ahmed Tevfik Efendi, Nebze-i İlm-i Kelam , Basımevi yok, İstanbul 1296.

[5] Bursalı Mehmed Tahir, Osmanlı Müellifleri , Haz. Mustafa Tatcı- Cemal Kurnaz, Bizim Büro Basımevi, Ankara 2009, cilt: 3 , s. 34.

[6] Zeki Velidi Togan, Tarihte Usûl , Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul 1969, s. 169.

[7] Demir, s. 135.

[8] Ayşe Gül Vona, " İslâm Dünyasında Tarih Metodu Çalışmalarına Bir Örnek: Hamîdetu'l-Usûl", Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi (Erişime Kapalı), İstanbul 2004.

- [9] Gelembevîzâde, s. 2.
- [10] Gelembevîzâde, s. 4.
- [11] Gelembevîzâde, s. 5.
- [12] Gelembevîzâde, s. 4.
- [13] Gelembevîzâde, s. 30.
- [14] Gelembevîzâde, s. 5.
- [15] Gelembevîzâde, s. 8.
- [16] Gelembevîzâde, s. 9.
- [17] Gelembevîzâde, s. 11.
- [18] Gelembevîzâde, s. 12.
- [19] Gelembevîzâde, s. 12.
- [20] Gelembevîzâde, s. 19.
- [21] Gelembevîzâde, s. 17.
- [22] Gelembevîzâde, s. 18.
- [23] Gelembevîzâde, s. 20.
- [24] Gelembevîzâde, s. 21.
- [25] Gelembevîzâde, s. 22.
- [26] Gelembevîzâde, s. 23.
- [27] Gelembevîzâde, s. 24.
- [28] Gelembevîzâde, s. 25.
- [29] Gelembevîzâde, s. 25- 27.
- [30] Gelembevîzâde, s. 28.
- [31] Gelembevîzâde, s. 29.
- [32] Gelembevîzâde, s. 30.
- [33] Gelembevîzâde, s. 31.
- [34] Gelembevîzâde, s. 37.
- [35] Gelembevîzâde, s. 39.
- [36] Gelembevîzâde, s. 41.
- [37] Gelembevîzâde, s. 42.
- [38] Gelembevîzâde, s. 2.
- [39] Gelembevîzâde, s.6.
- [40] Gelembevîzâde, s. 7.

[41] Gelembevîzâde, s. 8.